

10.33537/sobild.2019.10.2.4

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 28-04-2019
Kabul edildiği tarih: 11-06-2019
Yayınlanma tarihi: 30.06.2019

Article Info

Date submitted: 28-04-2019
Date accepted: 11-06-2019
Date published: 30.06.2019

ANKARA İLİ 5 YAŞ GRUBU ÇOCUKLARDA ANADİLDE DUA DENEYİMİ İLE SOSYAL DAVRANIŞ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A STUDY EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN EXPERIENCE OF PRAYING IN MOTHER TONGUE AND SOCIAL BEHAVIOUR AMONG 5 YEARS OLD CHILDREN IN ANKARA

Esra AYDINBAŞ

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı doktora öğrencisi,
esraserdaroglu@hotmail.com

Anahtar sözcükler

Okul Öncesi Manevi Gelişim, Dua Deneyimi, Sosyal Davranış, Davranış Sorunu, Manevi Gelişim, Ahlak Gelişimi, Çocuk Gelişimi, Maneviyat, Anadilde Dua, Türkçe Dua

Keywords

Spiritual Development in Preschoolers, Pray Experience, Social Behaviour, Behavioural Problem, Spiritual Development, Moral Development, Child Development, Spirituality, Pray in Mother-Tongue, Pray in Turkish.

Öz

Bu çalışmada, okul öncesi çocuklarda anadilde dua deneyimi ile sosyal davranış ilişkisi araştırılmıştır. Okul öncesi dönem çocuklarında çeşitli nedenlerle, içe kapanıklık, öfke ile zarar verme, yalan söyleme gibi sosyal davranış sorunları ortaya çıkabilmektedir. Bu davranış sorunlarının azaltılması için kendi dilinde dua etme deneyiminin, çocuğa içsel bir pekiştirme sağlayacağı, onu manevi açıdan güçlendireceği, sorunlarla baş etme kapasitesini artıracığı ve çocuğun sosyal davranışlarını belirlemede etkili olacağı düşünülmüştür. Bu düşünceyle sekiz oturum boyunca Türkçe dua etkinlikleri düzenlenmiş ve dua etkinliklerinin çocukların sosyal davranışları üzerindeki yansımaları, öğretmen formu aracılığıyla uygulanan okul öncesi sosyal davranış ölçeğinin ön-test ve son-test verileri karşılaştırılarak araştırılmıştır. Uygulamalar neticesinde çocukların sosyal davranış sorunlarının azaldığı saptanmıştır. Araştırma bulgularına göre dua deneyiminin çocukların sosyal davranışları üzerinde olumlu etkisinin olduğu söylenebilir.

Abstract

This study examines the relationship between experience of praying in mother-tongue and social behaviour among preschoolers. Social behaviour problems such as introversion, cause damage with anger and lying can come to exist among preschoolers due to some reasons. It has been thought that experience of praying in mother-tongue provides an endogenous reinforcement, a spiritual strengthening, an increasing of capabilities related to get through problems, and a social behaviour identification to children in order to reduce these behavioural problems. In this regard, pray activities in Turkish have been organised during eight sessions. Furthermore, the reflection of pray activities on social behaviour of children has been investigated by comparing the pretest data and the posttest data of preschool social behavior scale applied through teacher form. According to empirical results, it has been ascertained that there is a decrease to be seen regarding social behaviour problems by finding out significant discrepancy in sample students. Therefore, it is possible to state that there is a positive impact of pray experience on children's social behaviour.

Giriş

Bireyin manevi dünyasının okul öncesi dönemden itibaren şekillenmeye başladığı düşünüldüğünde bu dönemde yaşanan manevi deneyimlerin önemi daha iyi kavranabilir. Bu bağlamda, duanın çocuğun okul öncesi dönem gelişim özelliklerine en uygun manevi deneyimlerden biri olduğu söylenebilir. Bu deneyim iyi değerlendirilirse çocuğun sosyal davranışlarına ve değerler sistemine faydalı olacağını söylemek mümkündür.

Dua etme alışkanlığı ile Tanrıya sevgi ve güven duyan bir çocuğun, cesareti, başarıya olan inancı ve zorluklara karşı direnci gelişebilir. Onu koruyan, ona güvenen ve onu her şartta seven bir Tanrı imajı çocuğu manen güçlü kılabilir. Özgüveni ne kadar yüksek olursa olsun, çocuk da yetişkin bir birey gibi sınırlarının farkına vardıkça, sınırsız bir güce inanmaya ihtiyaç duyacaktır. Dua eden çocuğun, bu manevi ihtiyacına cevap bulup kendini güvende hissedebileceğini söylemek mümkündür. Dua, çocukların namazdan sonra en net isimlendirdikleri ibadettir. Dua bu dönemde, bir korunma ve savunma aracı olarak tecrübe edildiği gibi heyecanların, beklentilerin, isteklerin ve şikâyetlerin Yaratıcıya sunulmasıdır.

Birçok değer, dua deneyimiyle çocuğa öğretilir ve davranış olarak çocuğa kazandırılabilir. Selam vermek, gülümsemek, doğru sözlü olmak, sorumluluk sahibi olmak, üretmek, faydalı olmak, çalışmak, paylaşmak, cömert olmak, yardım etmek, sabretmek, iyilik etmek, emaneti korumak, hediyeleşmek, yumuşak huylu olmak, affetmek, teşekkür etmek gibi birçok davranış, çocuğa dua ile sevdirebilir. Karacoşkun (2005) yalnız kendi için değil başkaları için de dua eden çocuğun, sevmeyi, saymayı, birlikte uyumlu bir biçimde yaşamayı ve bunların güzelliğini dualarda öğreneceğini ifade eder. Bunun yanı sıra çocuk dua deneyimiyle, birçok istenmeyen davranıştan da uzaklaştırılabilir. Öfke ile zarar vermek, saldırmak, kötülük etmek, yalan söylemek, tembel olmak, cimri olmak, kıskanmak, başkasının malına zarar vermek, izinsiz kullanmak gibi davranışlardan uzaklaştırmak için dua, yine etkili bir deneyimdir. Tarhan (2009), düşüncüyü güzelleştirmek, merhamet, sevgi, şefkat oluşturacak şekilde odaklamak, duanın meditatif bir eyleme dönüşmesinde ilk basamak olduğunu söyler ve bunu sağlamanın ancak eğitimle mümkün olduğunu dile getirir.

Okul Öncesi Dönemde Psiko- Sosyal Gelişim; "Davranış, Öz Kontrol ve Uyum"

Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramı'nda "öz yeterlik" ve "öz düzenleme" olmak üzere iki temel kavramdan bahseden Bandura (1977) insan davranışlarının sadece ceza ya da dışsal pekiştiricilerle kontrol edilemeyeceğini, davranışları büyük ölçüde insanın kendi kendine

düzenlediğini öne sürer. Davranışın düzenlenmesinde içsel pekiştirmeler dışsal pekiştirmelerden daha etkilidir. Dua deneyiminin, davranışın düzenlenmesinde çocuğa içsel pekiştirme sağlayabileceğini söylemek mümkündür. Kendi dilinde dua deneyimi, çocuğun kendini tanıma ve birey olma sürecinde etkili olabilir. Dualarında Yaratıcısıyla konuşurken çocuk, duygu, düşünce ve ihtiyaçlarının farkına varabilir; iç dünyasına yönelerek adım adım kendini tanıyabilir. Ayrıca dua alışkanlığı olan bir çocuğun davranışlarını, Yaratıcısının sevdiği ve onayladığı davranışlara göre düzenleme noktasında daha özenli davranacağını söylemek mümkündür. İç disiplin kazanma sürecinde dua deneyimi, çocuğun iradi davranışlarına yön verebilir.

Gelişim sürecindeki çocukta sürekli bir değişim gözlemlenir ve istenen ve istenmeyen davranışlar genellikle birlikte sergilenir. Normal gelişimin bir parçasını oluşturan problemlerin çoğu kalıcı değil geçicidir. Güven veren, sevgi dolu ve anlayışlı yaklaşımla çocuğun gelişmesi ve kişilik kazanması için en uygun çevre sağlanmış olur ve böylece birçok sorun ve engel aşılabılır (Yavuzer, 2013). Çocuğun kendisi ya da başkaları için sorun yaratan, yeni beceriler öğrenmesine engel olan, ortama uyumunu zorlaştıran, kendisine veya çevresine zarar veren davranışları, davranış sorunları kategorisinde değerlendirilmektedir. Çocuğun yapmayı öğrenebileceği davranışlar için kullanılması gereken "davranış sorunu" terimi, çocuğun kapasitesi dışında kalan beceri ve davranışlar için kullanılmamalıdır. Elindeki vazoyu yere düşüren bir çocuk, vazo çok ağır olduğu için taşıyamamış, düşürmüştür ve dolayısıyla bu çocukta davranış sorunu var diyemeyiz (Birkan, 2002).

Çocuğun davranışlarını değerlendirirken, yaşa uygunluk, istenmeyen davranışın yoğunluğu, süreklilik, cinsel rol beklentisi ve kültürel etkenler göz önünde bulundurulmalıdır. İstenmeyen bir davranışın normal olup olmadığının değerlendirilebilmesi için çocukların değişik yaşlardaki tipik davranışları hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Örneğin, beş yaş çocuğu için öfke ve huysuzluk doğalken bu durum bir başkasının haklarına tecavüze ya da fiziki zarar vermeye dönüşürse yoğunluk ölçütüne göre sapan davranış kategorisine girer (Yavuzer, 2013).

Halpern'e (2004) göre çocuklar, davranış problemleri göstermeyi, yetişkinlerde olduğu gibi, stresli durumlarla başa çıkma metodu olarak kullanırlar. Dışa yansıtılan ve içe yansıtılan olmak üzere iki tip davranış problemlerinden söz etmek mümkündür. Dışa yansıtılan çocuklarda aşırı hareketlilik ve saldırganlık gözlenirken, içe yansıtılan çocuklarda dikkat problemleri, endişe ve korku gözlemlenir (Kanlıkılıçer, 2005). Zor durumlarla baş etmeye çalışan çocuğun sevme, sevilme, korunma, ait olma gibi manevi ihtiyaçlarına zamanında ve yeterince cevap verilemediğinde dışa yansıtılan ve içe yansıtılan davranış sorunlarıyla karşılaşılabilir. Dua

etme alışkanlığı böyle durumlarda çocuk için bir baş etme metodu olabilir. Dua etmeyi öğrenen çocuk, her zaman her şartta kendini ifade edebileceği bir “Yaratıcı”sının olduğunu öğrenebilir. Kendini daima duyan ve dinleyen sahibine el açabilir. Onunla konuşabilir. İhtiyaç duyduğu an, anne-babası veya çevresindeki yakınları, onu dinleyebilecek ya da ihtiyacını anlayabilecek durumda olmasa da onun bir Yaratıcısı vardır. O’nu bilir, O’na sığınabilir. Yalnız değildir. Dua edip rahatlayabilir. Dualarında “kendini ifade” gücü kazanabilir. Kendini ifade edebilmenin ve anlaşılmanın mutluluğunu hissedebilir. Kendini yalnız ve güçsüz hissettiği anda, kendisini duyan ve dinleyen ve tüm kainata sözü geçen bir Yaratıcısı olduğunu bilir.

Anadilde dua deneyiminin, çocukta öz güven, öz denetim, olumlu benlik algısı, zorluklarla başa çıkma gibi duygu ve becerilerle birlikte, ona hayatında rehberlik edecek, doğru davranışlar sergilemesine ve doğru seçimler yapmasına hizmet edecek bir değerler sistemi kazandırmaya hizmet edeceğini söylemek mümkündür. Ayaş’a (2013) göre dua ritüeli, değer oluşturmada ve değer yargılarının bireyin hayatına rehberlik etmesinde önemli bir yere sahiptir. Değer, insanın davranışlarına yön veren bir kontrol aracıdır. Dua ritüeli, değerler sistemine, bireyin hayatında değerlerin etkili olmasına önemli katkı sağlar.

Maslow’a (2013) göre kendini gerçekleştirmiş kişi, hakikat ve tabiatla daha yakın ilişki kurar, çatışmaların üstesinden gelir, güvensizliği aşar, kendini ve başkalarını olduğu gibi kabul eder, yaratıcı zekâyâ sahiptir, toplumsal ilişkilerde uzlaşmacı ve çözüm odaklı bir yaklaşım sergiler. Kendini gerçekleştirme sürecinin dar ve sınırlayıcı benlik kavramından dolayı engellendiğini öne süren Rogers’a (1980) göre çoğu çocuk başkalarının beğenisini kazanmak üzerine etkinliklerini gerçekleştirir, olduğundan farklı görünmeye çalışır ve kendi özelliklerinden ödün verir. Rogers (1980) çocukların bu eğilimini koşullu olumlu kabul etkenine bağlar. Koşullu olumlu kabul, toplumun veya yetişkinin beklediği davranışı gerçekleştirinceye kadar ertelenen maddi ve manevi ödüldür. Kendini gerçekleştirmede, koşulsuz olumlu kabul gereklidir. Çocuğun farklı ve özgün taraflarının beslenmesi, her koşulda sevilmesidir. Eleştiriler çocuğun kişiliğini değil davranışını hedef almalıdır (Doğan, 2011). 0-6 yaş döneminde fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçları karşılanan ve kendini kabul, öz güven ve benlik saygısı gibi kişilik özelliklerinin gelişimi çevresindeki yetişkinlerce desteklenen çocuk, sağlıklı bir kişilik için gerekli koşulları bulur; eğitim sürecine aktif ve başarılı katılım sağlar, dengeli bir yetişkin olma yolunda ilerler. Kendini kabul süreci okul öncesi çağda başlar ve bu süreç sağlıklı bir gelişim ve sosyal uyum için son derece önemlidir (Yeşilyaprak, 2003).

Kötü davranılan çocukların, zihinsel, sosyal ve duygusal gelişimlerinde büyük aksaklıklar meydana gelir (Cüceloğlu, 1991). Utanç duygusuyla terbiye edilen çocuk kendini değersiz bulur, insan olarak özünde bir eksiklik görmeyi öğrenir. Bu duygu ona acı vereceği için kendi iç gerçeğiyle temasını keser. Utanç duygusuyla büyüyen çocuklar yetişkinliklerinde tutkunluk, düşkünlük dediğimiz, davranışsal ve duygusal bağımlılıklar geliştirir. Birbirinden farklı olan suçluluk duygusu ve utanç duygusunun insan üzerinde bıraktığı izler de birbirinden çok farklıdır. Sağlıklı suçluluk duygusu vicdanımızın temelini oluşturup, yapılan davranışın yanlışlığını vurgular ve sınırlarımızı oluşturmamızı sağlar. Utanç duygusu ise insanı bağlar, ömür boyu esir alır ve insanın ne kendisiyle ne de dış dünyayla gerçekçi ve sağlıklı ilişki kurmasına fırsat verir. Utanç duygusu kendi kendimizden nefret etmeye ve kendi öz benliğimizden kaçmaya götürürken sağlıklı suçluluk ya da mahcubiyet duygusu bize sınırlarımızı göstererek alçakgönüllü olmayı öğretir (Cüceloğlu, 1996). Kendini kontrol etme, erken yaşlardan itibaren çocuklara verilebilecek bir alışkanlıktır. Anne baba ve öğretmenlerin öz saygıdan ziyade öz kontrole odaklanması çocuğun duygularını ve hareketlerini kontrol etmeyi öğrenmesine yardımcı olacaktır (Twenge, 2009) Dua etme alışkanlığının çocuğun öz kontrol geliştirmesine yardımcı olacağını söylemek mümkündür. Dua eden çocuk davranışlarını, Tanrının sevdiği ve onayladığı davranışlara göre düzenleme noktasında daha özenli davranabilir. İç disiplin kazanma sürecinde dua deneyimi, çocuğun iradi davranışlarına yön verebilir. Hökelekli (2003), dua etme pratiğinin, insanın iradesini canlandırdığını ve böylece davranışları üzerinde etkili olduğunu söyler.

Okul Öncesi Dönemde Manevi Gelişim

Piaget’e (2013) göre manevî deneyim çocukların dünyayı algılamaları açısından etkilidir. Manevî deneyimle çocuğun animizim ve yapaycılık gibi eğilimleri şekillenir. Piaget, yapaycılık terimini “şeyleri insan yaratmasının bir ürünü olarak değerlendirmesi” eğilimi olarak nitelendirir. Yapaycılık, insani yapaycılık ve tanrısal yapaycılık olmak üzere iki ana dönemden geçer. Çocuk önce anne babasına ve sonra da genel olarak insanlara, her şeyi bilme, her şeye gücü yetme, sonsuzluk, kutsallık gibi tanrısal özellikler yükler. Daha sonra insanın sınırlarını kavradıkça manevî eğitimin de bir sonucu olarak bu özellikleri insandan alıp Tanrı’ya verir (Yıldız, 2007).

Goldman, Piaget’nin bilişsel gelişim kuramını manevî düşünceye uygulamıştır. Çocukların çeşitli yaşlarda kutsal kitaptan alıntıları nasıl kavradıklarını araştırmıştır. Çocuğun manevî gerçekliği henüz kavrayamadığı, fantezi ve duygular eşliğinde gelişimini sürdürdüğü aşamayı “dindarlık öncesi” olarak nitelendirir. Bir sonraki aşamayı ise dindarlık altı olarak

tanımlar. Somut ve maddi olanı kavradığı bu evreyi kişisel evre izler. Kişisel evrede çocuk, tasavvurlarını ve manevî anlayışını gerçekleştirir. Goldman'a göre çocuklar genel olarak manevî anlatılarla gereğinden erken yüzleştikleri için ikinci aşamada takılıp kalırlar. Bu anlatıların çoğu soyut düşünme yeteneği gerektirir ve ancak biçimsel (formel) işlemler dönemi olarak nitelendirilen on iki yaş civarında anlaşılabilir. Goldman'a göre yapılması gerekli olan, maneviyat derslerinin çocukların zihinsel yeteneklerine uygun olarak düzenlenmesidir. Manevî anlatı ve içerikler, çocuğun zihinsel gelişimine uygun olmalıdır. Temel mesele, çocuğun manevî açıdan neleri öğrenmek zorunda olduğu değil neleri öğrenebileceği meselesidir (Holm, 2003).

Harms (1944) araştırmasında üç yaş ile ergenlik yaşları arasındaki çocuklara resimler çizdirerek Tanrı'yu nasıl tasavvur ettiklerine dair bulgulara ulaşmıştır. Bu bulgulardan ortaya çıkan üç aşama Harms'a göre şöyledir: Birinci aşama, öykü aşamasıdır. Üç ile altı yaşlar arasında duygu ve fantezi hâkimdir. Manevî anlatılar ile öykü arasında ayırım yapmayan çocukta, derin duygusal yaşantılar baş gösterir. Tanrı; Noel Baba, kanatlı melekler, devler, ejderhalar, hayaletler ile aynı kategoride ve onlardan daha büyük kahramanlar gibi pelerinli kıyafetler içinde tasvir edilir (Yıldız, 2007). Çocuklar, resimleriyle, manevî bir tecrübe objesi olarak gösterdikleri varlığa, yüksek düzey korku ve saygı duyarlar. Bu evredeki çocuklar için en etkili manevî eğitim aracı, Harms'a göre hikâyelerdir. Hikâyeler çocukların hayal dünyalarını şekillendirir ve ahlaki sakındırma için iyi bir araçtır. Dua alışkanlığı kazandırmak için değerlendirilmesi gereken bir dönemdir (Oruç, 2011).

Elkind'e (1970) göre Tanrı'nın ölümsüzlüğü problemi, nesnenin sürekliliği ile idrak edilebilir. Nesnenin sürekliliği ilkesine ulaşan bir çocuk, gözüyle göremediği Tanrı'nın var olabileceğini anlar. Bu dönem çocukta, ölümsüz bir Tanrı tasavvuru yerleştirmek için en uygun zamandır (Karaca, 2007). Elkind'in araştırmaları, göstermektedir ki okul öncesi çağıdaki çocuklar, soyut düşünceye dayalı bir zeminde olmasa da ölümsüz ve her şeyden güçlü yüce bir Tanrı'nın varlığına inanırlar. Sadece kendi aile ve çevresinin dini inancı ve Tanrı algısını benimsemekte, başka inanışları ise etnik farklılık olarak nitelendirmektedirler (Oruç, 2011).

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çocuğun psikolojik sağlığı açısından anadilinde dua deneyimi ve dua etme alışkanlığı, çocuğun sorunlarla baş etme kapasitesini artırması ve çocuğu manevî açıdan güçlendirmesi nedeniyle araştırılmayı hak eden bir alandır. Gücü, şefkati ve merhameti sınırsız olan bir Tanrının varlığını hissetmenin ve doğrudan O'ndan yardım istemenin çocuğun sosyal

davranışlarını belirlemede etkili olduğu düşünülmüştür. Bu kapsamda düzenlenen çalışmada, dua deneyiminin, okul öncesi dönem çocuklarının sosyal davranışlarına yansımaları araştırılarak dua etmeyi öğrenen ve dua etmeyi alışkanlık haline getiren çocukların sosyal davranışlarında bir gelişme olup olmadığı bulgusuna ulaşılmaya çalışılmıştır. Dua etmeyi öğrenen ve hayatına geçiren çocukların içe kapanıklık, öfke ile zarar vermek, saldırmak, yalan söylemek gibi sosyal davranış sorunlarında bir azalma olup olmadığı ve buna karşın selam vermek, gülümsemek, doğru sözlü olmak, sorumluluk sahibi olmak, üretmek, faydalı olmak, çalışmak, paylaşmak, cömert olmak, yardım etmek, sabretmek, iyilik etmek, emaneti korumak, hediyeleşmek, yumuşak huylu olmak, affetmek, teşekkür etmek gibi olumlu sosyal davranışlarında artış olup olmadığı araştırılmış, değerler psikolojisi açısından kendi dilinde dua etme alışkanlığının çocuğa bir katkısının olup olmadığı incelenmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada bir nicel araştırma yöntemi olan deneysel yöntem kullanılmıştır. Örneklem olarak 5 yaş grubu 30 öğrenci ile yapılan çalışmada öncelikle çocukların tamamına ön test uygulanmıştır. Ön testte ve son testte kullanılan sosyal davranış ölçeğini çocukların sınıf öğretmenleri, kendi gözlem ve değerlendirmelerine dayanarak doldurmuştur. Yaklaşık üç aylık bir süreçte 15 çocuğa tema odaklı grup toplantıları yöntemiyle sekiz oturumda çeşitli etkinliklerle dua çalışmaları uygulanmıştır. Ardından 15 çocuğa yine öğretmen değerlendirmesine bağlı aynı ölçek kullanılarak son test uygulanmış ve çalışma sonlandırılmıştır. Sınıf öğretmenleri bu süreçte çocukları gözlemleyerek formları bizzat kendileri doldurmuştur. Araştırmada, dua deneyiminin çocuğun sosyal davranışları ile ilişkisi incelenmiştir.

Araştırmanın Hipotezi

Araştırmada aşağıda yer alan hipotezler sınanmıştır:

-Tema odaklı grup toplantılarına katılan çocukların içe kapanıklık, öfke ile zarar verme, yalan söyleme gibi sosyal davranış sorunları toplantılara katılmayan çocuklara göre azalır.

-Tema odaklı grup toplantılarına katılan çocukların içe kapanıklık, öfke ile zarar verme, yalan söyleme gibi sosyal davranış sorunları uygulama öncesine göre azalır.

Dua ile değerler eğitiminin çocuklar üzerindeki etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, ön test ile son test arasında istatistiksel bir fark olup olmadığı Wilcoxon testi ile sınanmıştır. Yokluk hipotezi (H_0) ve araştırma hipotezi olan alternatif hipotez (H_1) aşağıdaki gibidir:

H_0 : Ön test ve son test sonucu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

H_1 : Ön test ve son test sonucu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Ankara ilindeki okul öncesi dönemde bulunan 48-60 ay yaş aralığındaki çocuklar oluşturmaktadır. Örneklem ise basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile Ankara merkezdeki Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir anaokulu ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na bağlı bir kreş ve gündüz bakımevine devam eden okul öncesi dönem 48-60 ay yaş aralığındaki toplam 30 çocuktan oluşmaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Etkinlik planı, Ankara merkezdeki Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir anaokulu ile Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı bir kreş ve gündüz bakımevine devam eden okul öncesi dönem 48-60 ay yaş aralığındaki 30 çocuk ile gerçekleştirilmiştir.

Araştırmaya katılacak çocukların velileri, çalışma hakkında yazılı ve sözel olarak bilgilendirilmiştir. Çalışmaya katılım gönüllülük esasına dayalı olmuştur. Çocuğunun araştırmaya katılımını kabul eden veliler gönüllü katılım ve bilgilendirme formunu doldurup imzalamışlardır.

Çalışmaya katılan çocukların araştırmacı tarafından düzenlenen etkinliklerle dua etme davranışını deneyimlemeleri ve bununla birlikte sağlıklı bir değerler psikolojisi geliştirmeleri için planlanan uygulamalarda yöntem olarak Tema Odaklı Grup Toplantıları kullanılmıştır. Her oturumda sevgi, saygı, hoşgörü, selam, doğru sözlü olmak, öğrenmek, paylaşmak, yardımlaşmak gibi bir değer işlenerek davranış sorunları hedef alınmış ve o değer üzerinden çocuklar için uygun kazanımlar hedeflenmiştir. Toplantıların temaları ve içerikleri bilimsel bakış açısıyla oluşturulmuş, her oturum için, dua deneyimiyle bütünleşecek değerler belirlenmiştir. Okul öncesi dönem çocuklarının gelişim özelliklerine uygun olarak hazırlanan planlarda çocuklara dua kavramı uygulamalı olarak sunulmuş, bunun yanı sıra sosyal davranışlarına olumlu yönde katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Her oturum, belirlenen kazanımlara yönelik ve çocukların seveceği bir dil kullanılarak oluşturulmuş dualarla, çocuklarla birlikte el açarak ve birlikte dua ederek tamamlanmıştır.

Sekiz oturumdan oluşan toplantılar, 30'ar dk süren her oturumda bir değer işlenerek üç aylık bir süreçte tamamlanmıştır. Uygulamalara başlamadan önce Okul Öncesi Davranış Ölçeğiyle çocuklarda seyreden davranış sorunları saptanmıştır. Aynı ölçek, çocuklarla uygulanan etkinliklerin ardından, üç ay sonra yeniden uygulanmış, çocukların davranışlarında,

tema odaklı grup toplantıları kapsamında uygulanan etkinliklerin yani dua deneyiminin, bir yansımasının olup olmadığı araştırılmıştır.

Ön test ve son testte uygulanan Preschool Social Behavior Scale- Teacher Form, PSBS-TF, Okul Öncesi Sosyal Davranış Ölçeği- Öğretmen Formu, Crick, Casas ve Mosher tarafından 1997 yılında geliştirilen, Şen ve Arı tarafından Türk diline çevrilerek geçerlik güvenilirlik çalışması yapılmış olan, okul öncesi dönem çocuklarının sosyal davranışlarını öğretmen gözlem ve değerlendirmesine göre ölçmeye imkân veren bir ölçektir. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin Türkçe formu dört faktörlü olup bu dört faktörün ölçeğe ilişkin açıkladıkları varyans %69.99'dur.

Dört faktörün ortak varyanslarının 0.506 ile 0.974 arasında değiştiği gözlenmiştir. Faktörlerden birincisi açık/ fiziksel saldırganlık, ölçeğe ilişkin toplam varyansın %44.10'unu, ikinci faktör olumlu sosyal davranış %12.03'ünü, üçüncü faktör ilişkisel saldırganlık %8.32'sini, dördüncü faktör depresif duygulanım %5.51'ini açıklamakta, buna göre ölçeğin Türkçe formunda açık/fiziksel saldırganlık faktörü sekiz maddeden, olumlu sosyal davranış faktörü yedi maddeden, ilişkisel saldırganlık faktörü altı maddeden, depresif duygulanım faktörü ise üç maddeden oluşmaktadır (Şen ve Arı, 2011).

Bu çalışmada veri analizi için Wilcoxon İşaretli Sıralar testi kullanılmıştır. Wilcoxon testi, eşleştirilmiş ya da diğer adıyla bağımlı örneklerde t testinin parametrik olmayan alternatifleridir. Bu test, birinci çalışma sonuçlarının yer aldığı son test ve bu çalışmadan sonra uygulanan izleme testi sonuçlarının karşılaştırmasında, puanlar arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için kullanılmıştır (Büyüköztürk, 2003:149).

Araştırmanın Bulguları

Tema odaklı grup toplantılarına katılan çocukların içe kapanıklık, öfke ile zarar verme, yalan söyleme gibi sosyal davranış sorunlarının uygulama öncesi ve sonrası farklılık gösterip göstermediği Wilcoxon İşaretli Sıralar testi ile incelenmiş ve Sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur.

Analiz sonuçları tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Ön Test ve Son Teste İlişkin Wilcoxon Test Sonuçları

Ön Test-Son Test	N	z	P
Negatif Sıra	8		
Pozitif Sıra	4	-1.49	0.136
Eşit	3		

Elde edilen sonuçlara göre belirlenen anlamlılık seviyesi (0.15), gözlenen p değeri (0.136)'dan büyük olduğu için duanın eğitim öncesi ve eğitim sonrası sosyal davranışı üzerinde etkisi olmadığını belirten yokluk hipotezi (H_0) reddedilerek duanın eğitim öncesi ve eğitim sonrası sosyal davranışı üzerinde etkisi olduğunu belirten alternatif hipotez (H_1) kabul edilir.

Böylece araştırmaya katılan çocukların, eğitim öncesi ve eğitim sonrası sosyal davranışı üzerindeki etkisi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Uygulamalar sonucunda örneklemimize ilişkin ($n=15$) öğrenciler arasında anlamlı bir fark bulunmuş, sosyal davranış sorunlarının azaldığı saptanmıştır ($p=0.13<0.15$). Bu sonuca göre dua deneyiminin çocukların sosyal davranışları üzerinde olumlu etkisinin olduğu söylenebilir.

Fisher anlamlılık eşiği olarak 0,05 seviyesini önermektedir ancak, bu seçim ve faydası hakkında ciddi eleştiriler söz konusudur (Panagiotakos, 2008). Bu nedenle bu çalışmada 0.15 anlamlılık seviyesi dikkate alınmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Koç'un (2005), dua'nın ergenlerin psikolojik sağlığına yansımalarını ortaya koyduğu araştırmada, anne-babaya ve büyüklere saygı, itaatkarlık, dürüstlük, cinsel kontrol ve korunma, çalışkanlık ve yardımseverlik gibi söz konusu değerlerle maneviyat arasında doğrudan bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Araştırmaya göre maneviyat, bireylerin ve toplumun psikolojisini koruyucu ve geliştirici önemli bir psikolojik faktördür. Ancak, maneviyatın bu söz konusu etkisi, sosyal destek, doğru ve yeterli bilgi, uygun bilimsel öğretim ile etkili olabilir. Araştırmanın bu bulgusu tema odaklı grup toplantılarımızda verdiğimiz dua eğitiminin gerekliliğini destekler niteliktedir. Dua etme alışkanlığının insan için açtığı derin yolculuğu pratikte elde ettiğimiz bulgularla açıklayacak olursak uygulamalar neticesinde çocukların dua kavramına ilişkin düşüncelerinin gelişmiş olduğu gözlemlenirken bu durumun sosyal davranışlarına yansımış olduğu, ulaştığımız tüm bulguların ötesinde, öğretmenleri ve anne babaları tarafından da onaylanmıştır. Dua deneyiminin, okul öncesi dönem

çocuklarının sosyal gelişimlerine olumlu yönde katkı sağladığını söylemek mümkündür.

Albayrak'ın (2013), üniversite gençlerinin dua tutum ve davranışları üzerine yaptığı araştırmanın bulgularında da görebileceğimiz gibi bir tutumun duyuşsal, bilişsel ve davranışsal olmak üzere üç ögesi vardır ve dua tutumunun, dua duygusunu, dua bilgisini ve dua davranışını birlikte barındırdığını söyleyebiliriz. Araştırmaya göre dua deneyiminin, bilgi, duygu ve davranışı barındıran bir bütün olduğunu düşünecek olursak, birçok değer, dua deneyimiyle çocuğa öğretilebileceğini ve davranış olarak çocuğa kazandırılabilirliğini söyleyebiliriz. Selam vermek, gülümsemek, doğru sözlü olmak, sorumluluk sahibi olmak, üretmek, faydalı olmak, çalışmak, paylaşmak, cömert olmak, yardım etmek, sabretmek, iyilik etmek, emaneti korumak, hediyeleşmek, yumuşak huylu olmak, affetmek, teşekkür etmek gibi birçok davranış, çocuğa dua ile sevdirebilir. Bunun yanı sıra çocuk dua deneyimiyle, birçok kötü davranıştan da uzaklaştırılabilir. Öfke ile zarar vermek, saldırmak, kötülük etmek, yalan söylemek, tembel olmak, cimri olmak, kıskanmak, başkasının malına zarar vermek, izinsiz kullanmak gibi davranışlardan uzaklaştırmak için dua, yine etkili bir deneyimdir. Sorumluluk bilinci uyandırabilir. İç disiplin kazanma sürecinde dua deneyimi, çocuğun iradi davranışlarına yön verebilir. Spilka ve Ladd "The Psychology of Prayer a Scientific Approach" (2013) adlı çalışmalarında, bulgularımızla paralel sonuçlar elde etmişlerdir. Tanrı inancı ve insanın eylemleri arasında genel olarak tüm yaş gruplarında pozitif ilişki saptanmıştır. En çarpıcı bulgu ise duanın, gerçeklik algısı ve Tanrı'ya yakınlık üzerindeki kanıtlanabilir pozitif etkisidir.

Kendi iç dünyasını bilen insan kendi kendini yönetebilir. Küçük yaşlardan itibaren çocuk, kendi benliğini etkileyebilecek güce sahip olduğuna inanmalı ve güvenmelidir. Bu gücü fark eden çocuğun iradesi gelişecektir (Gövsa, 1999). Mehmedoğlu'nun (2001), okul öncesi dönem çocuklarının, dua tecrübesi konusunda ne düşündüklerini ortaya koymak amacıyla, onların diliyle dualarını dinlediği araştırması, dua deneyimi ile çocuğun sosyal davranışı arasındaki ilişkiye dair bulgularımızı desteklemektedir. Araştırmanın bulgularına göre, duanın çocuk dünyasına oldukça önemli katkısı vardır. Duanın içsel enerjisi, niyet haline dönüştürme gücüne sahip olduğunu, niyetin ise eylemin başlangıç noktası olduğunu söyleyebiliriz. Birey böylelikle içsel dayanaklarına başvurarak isteklerini başlatma gücünü kendinde bulabilir. Bu sonuçtan da yola çıkarak söyleyebiliriz ki Tanrı ile doğrudan ilişki kurmayı öğrenen çocuk, davranışlarını kontrol altında tutmayı, olumlu sosyal davranışlar sergilemeyi öğrenebilir. Dua deneyimi, çocuklarda öz denetim duygusunun gelişimi açısından önemlidir. Davranışları dizginleme, kurallara uyma ve negatif duyguları

yönetme ile ilgili olarak vicdan ve içselleştirme, okul öncesi dönemde ortaya çıkar. Böylece okul öncesi dönemden itibaren çocukta iradi davranışlar gelişebilir.

Mailhiot'a göre okul öncesi çocuklar, kendi kelimeleriyle dua ettiklerinde çok samimidirler ve dua ederken sanki çok iyi tanıdıkları bir varlıkla konuşurlar. Kendi sınırlılıklarını fark eden çocuklar, isteklerinin yerine gelmesi için, yetişkinlerden öğrendikleri gibi duaya sığınır (Selçuk, 1991). Çocuklarla uyguladığımız tema odaklı grup toplantıları kapsamında uyguladığımız dua etkinliklerinde çocukların dua için kullandıkları ifadeler, Mailhiot'un düşüncesini destekler niteliktedir. Dua ederken kendini nasıl hissettiğini sorduğumuzda çocukların verdiği cevap ve sergilediği güven duygusu ilginçtir ki bir katılımcı çocuğumuz "Annemi hissediyorum ben" diyerek bir çocuğun dua etmeyi öğrendiğinde, annesinin kucacı kadar samimi ve güven dolu bir sığınağa sahip olduğunu bilmesinin ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Bir diğer çocuğumuz ise nasıl dua ettiğini sorduğumuzda "Allah'ım seni çok seviyorum. Artık sen çok güzel Allah'sın." ifadesini kullanarak cevap vermekte ve duanın Yaratıcı ile arasında bire bir, özel ve çok kuvvetli bir bağ olduğunu yansıtmaktadır. Uygulamalar neticesinde çocuklar duayı, duygu, düşünce ve isteklerini dolayısıyla kendini ifade edebileceği çok özel bir alan olarak nitelendirmektedir. Nasıl dua ettiği sorulan bir başka çocuğun "İçimden" diyerek verdiği cevap ise, çocukların da içinde bir dünya olduğunu göstermektedir. Çocukların duayı anlamlandırırken bu ifadeyi kullanmış olması, duanın onlar için bir kendini ifade etme, değerlendirme, yardım isteme ve yol bulma yöntemi olarak hayatlarına girdiğini göstermektedir. Çocukların da bir düşünce dünyaları vardır. İç sesleriyle konuşabilir, kendilerini hesaba çekebilir, gün içinde yaşadıklarını değerlendirebilir ve bazı sonuçlara varabilirler.

4-10 yaş grubunda 363 Müslüman aile çocuğunun Tanrı hakkındaki düşünce ve tasavvurlarının tespit edildiği araştırmasında Öcal (2004), okul öncesi ve ilköğretim çağı çocuklarının Tanrıyı; besleyen, büyüten ve özlemine duyduğu isteklerini yerine getiren, dileklerini kabul eden, zorluklardan ve tehlikelerden kurtaran güvenilir bir sığınak ve dayanak olarak kabul ettiklerini bulgulamıştır. Yukarıda konu edilen araştırmaların da sonuçlarına göre söyleyebiliriz ki dua eden çocuk, her yerde ve her zaman onu görecektir, neye ihtiyacı olduğunu bilecek, her ihtiyacını karşılayacak, ona yardım edecek, bir güçle iletişim hâlinindedir. Kendi eksikliğini fark ettiği zamanlarda, başarısızlık duygusuna sürüklenip korkularla boğuşmak yerine, başvurabileceği aşkın bir varlığın onu kuşattığını hissedebilen çocuk, özgüvenli ve kendisiyle barışık olmayı öğrenebilir. Duada sonsuz şefkatle, sevginin kaynağıyla kucaklaşan çocuk, kendini, insanı, doğayı ve bütün yaratılanları sevmeyi bir yaşam biçimi olarak hayatının geneline yaymayı

öğrenebilir. Karacoşkun'un (2005), okul öncesi dönem çocuklarında dua konulu araştırmasının bulguları da bu düşüncemizi destekler niteliktedir. Araştırmaya katılan çocukların geneline göre (%81.38), Tanrı dua esnasında, dua eden kimseyi görmekte ve duymaktadır. Okul öncesi dönem çocukları; Tanrıyı, gören ve duyan bir varlık olarak düşünür. Araştırmamızın bulgularıyla beraber bu ve benzer araştırmaların da sonucuna dayanarak söyleyebiliriz ki zorluklarla tek başına mücadele ederken Yaratıcısından yardım isteyebilen, bir başarı elde ettiğinde Yaratıcısına teşekkür edebilen, bir hata ettiğinde hatasının sonuçlarıyla yüzleşirken Yaratıcısından af dileyebilen bir çocuk, zaman ve mekândan bağımsız bir güçle daima birlikte olduğunu hissetme yönünde, yetişkinlik dönemi için iyi bir temel oluşturabilir. Hata ettiğinde, onu çok seven ve affedici olan Tanrıya sığınarak üzüntüsünü dualarında ifade edebilir. Af dilemeyi öğrenerek affetmenin güzelliğini de keşfeden çocuk arkadaşlarının hatalarına karşı affedici olmayı öğrenebilir.

Zorluklarla karşılaşan, kontrol duygusunu kaybeden, psikolojik bütünlüğünün bozulduğunu hisseden ve sıkıntıya düşen insan, beyne üşüşen olumsuz düşüncelerini Tanrı inancıyla aşabilir, kendine zihinsel bir sığınak oluşturabilir (Tarhan, 2009). Dua, insanın sığınacağı yüce bir varlığa yönelmesi şeklinde tanımlanır. Sadece söz değil hâl ve davranışlarla da yapılabilen dua, çocukların kişilik gelişiminde etkili olabilir. Çocukların temel manevi ihtiyaçlarından biri olan Tanrı ile konuşma, çocuklarda olumlu düşünceyi geliştirir, kendisi ve çevresiyle barışık yaşamasına ve başına gelen zorluklarda Tanrıya güvenerek çaba göstermesine katkıda bulunur. Yapıcı (2005), çocuk ile dua, dolayısıyla çocuk ile Yaratıcısı arasındaki ilişkiyi ele aldığı araştırmasında bir yandan çocukların günlük hayat içerisinde *neyi sorun olarak algıladıkları* meselesine *"niçin dua ettikleri"* ve dualarında *"Allah'tan ne istedikleri"* soruları çerçevesinde cevap aramaktadır. Bulgulara göre çocukların dua etmesindeki en önemli sebepler; *"duanın kendilerinde bıraktığı içsel huzur ve rahatlama, sıkıntı ve kriz anında yardım alma düşüncesi, dualarının kabul olduğuna yönelik inançlardır"*. Uygulamalarda çocuklar dualarında yalnızca isteklerini ve korkularını değil, bunlarla birlikte zaman zaman sorunlarını da dile getirmişlerdir. Bunlar; *"aile içinde yaşanan çeşitli sorunlar"*, *"sağlık sorunları"* ve *"gelecek kaygısıdır"*. Buradan da araştırmamızın sonuçlarını doğrulayarak söyleyebiliriz ki dua etmeyi öğrenen çocuk, her zaman ve her şartta kendini ifade edebileceği bir Yaratıcısının olduğunu fark eder. Kendini daima duyan ve dinleyen sahibine yönelebilir. Onunla konuşabilir. Dualarında "ifade" gücü kazanabilir. Kendini ifade edebilmenin ve anlaşılmanın mutluluğunu hissedebilir. Kendini yalnız ve güçsüz hissettiği anda, kendisini duyan ve dinleyen ve tüm kainata sözü geçen bir Yaratıcısı olduğunu bilir.

Mehmedoğlu'nun (2009) bulgularına göre dua iyi bir eğitimle öğretilirse destek olarak iç dünyayı besleyebilir kaygıya engel olabilir. Tanrının bizi sevdiği, bizi bildiği gibi ana temaların öğretimi, çocuğun bildiği kavramlarla bilinmeyene yaklaşmasını sağlayabilir. Araştırmamız neticesinde ulaştığımız bulgular da bu doğrultudadır. Tanrının kullarına olan sevgisi, rahmeti, merhameti, çocuğa onun anlayacağı bir dille anlatıldığında, çocuğun Yaratıcısına olan sevgisi gelişebilir. Çocuk seven bir Tanrı imajı geliştirdikçe O'na yakınlaşabilir, dua edebilir, dua ettikçe kendini güvende hissederek rahatlayabilir. Bütün sevdikleri için dua etmek ister. Dua ettikçe çocuğun dünyası genişler; annesi, babası, kardeşi, anneannesi, dedesi için ettiği dualara zamanla bütün akrabaları, arkadaşları, öğretmenleri, bütün hastalar, yaşlılar, güçsüzler de dâhil olur. Çocuk başkaları için dua etmeyi öğrenir. Dua etmek böylece çocuk için, iyilik etmekle eş değer hâle gelebilir. Sonsuz sevgiyle kucaklaşan çocuk, empati kurmayı, başkalarını sevmeyi, kendi için istediğini kardeşleri için de istemeyi öğrenebilir. Kardeş bilinci pekişir. Yoksulları, hastaları, yaşlıları düşünmeyi, onlar için dua etmeyi öğrenen çocuk empati kurmayı öğrenebilir ve böylece şefkat ve hoşgörü duygusu gelişebilir.

Sağlıklı bir ahlaki ve psiko-sosyal gelişim için, çocuk dua deneyiminde salt çıkar beklentisi taşımamalı; duada, Tanrı ile çocuk arasındaki sevgi ve yakınlık ön plana çıkarılmalıdır (Karacoşkun, 2005). Çocuk dualarında Yaratıcısına teşekkür etmeyi/şükretmeyi öğrendiğinde çevresindeki güzelliklerin de farkına varabilir. Ağaçların, kuşların, dağların, taşların, rüzgârın, yağmurun, toprağın ve bütün yaratılanların keşfini bir bir yaşayabilir ve bütün bunların Yaratıcısına dualarında teşekkür edebilir. Böylece teşekkür etmek de bir alışkanlık hâline gelebilir, çevresindekilerin kendisi için çabalarını, sevgilerini fark edebilir.

Öneriler

Çocuğa dua etmeyi öğretirken dikkat edilmesi gereken en önemli noktalardan biri, dua ile birlikte zihnindeki Tanrı imajını geliştiren çocuğa, Tanrı kavramının doğru olarak sunulmasıdır. Örneğin dualarında yalnızca isteklerini dile getirmeyi öğrenen bir çocuk, Yaratıcısını bir sihirli değnek gibi algılamaya başlayacak ve dolayısıyla kendi sınırlarını tanımak için bir çabadan uzaklaşacak ve dışarıdan bir yardım ya da mucize beklentisiyle yanlış bir algı geliştirecektir. Çocuk, dualarını sadece istek aracı olarak kullanmamalı, Tanrı ile konuşabilmeli, O'na olan sevgisini, minnetini rahatça ifade edebilmeli, ona teşekkür edebilmeli, kendini ifade edip bir yandan kendini bir yandan da Yaratıcısını keşfedebilmelidir.

Dua, çocuğun ruhsal derinliklerine bir seyahat niteliğinde olmalıdır. Tanrı, "her şeye gücü yeten, kullarını çok seven ve onlara yardım eden, ihtiyaçlarını

veren" bir varlık olarak gösterilirken, bu beklentiyle birlikte O'nun sevgisine layık olmak için nasıl bir kul olmak gerektiği de çocuklara verilmeli ve çocuk daima iyiye, güzele, çalışmaya ve üretmeye sevk edilmelidir. Dua, değerler eğitimi için iyi bir zemindir. Çocuğun istenmeyen davranışları, birlikte dua ederken dile getirilebilir, bu davranışa alternatif olarak iyi bir davranışa işaret edilebilir, hep birlikte kötü huylardan arınmak için Tanrıdan yardım istenebilir ve yapılan hatalar için O'ndan özür dilenebilir. Duada itiraflar vardır, vicdanın sesi vardır.

Tanrı sevgisi, çocuğun dualarının kabulü koşuluna bağlanmamalı, Tanrının her koşulda kullarını sevdiği ve terk etmediği çocuğa anlatılmalıdır. Böylece çocuk davranışlarıyla bütün oluşturacak aktif bir dua süreci yaşayacaktır. "Dua nedir, kime dua ederiz, dualarımızda kiminle konuşuruz, ne zaman, nerede, kimler için dua edebiliriz" gibi temel dua algısı oluşturularak günlük yaşamın doğal seyrinde çocuklara severek, sevdirek dua eğitimi verilebilir. Bizzat yaşayarak ve dua ederek çocuğa model olunabilir ve birlikte dua edilebilir. Birlikte dua ederken iyi ve kötü davranışlara vurgu yapılarak çocukta sağlıklı bir değerler psikolojisi geliştirilebilir.

Dua deneyimi, çocuk kadar anne-baba ve çevredeki yetişkinler için de önemlidir. İç kontrolü sağlayabilen, duygu ve düşüncelerinin gerildiği anlarda kendine hâkim olup, iç dünyasını ölçülü ve dengeli bir şekilde dışa yansıtabilen yetişkinlerin rehberliğindeki çocuklar, duygu ve düşüncelerini nasıl ifade edebileceklerini görerek öğrenmiş olurlar. Çocuk öfkeyi dışarı nasıl yansıtacağını, babasının öfkelenmesinde sergilediği davranışlardan çıkarır. Eğitim ve nasihatten öte, duayı eylemlere yansıtarak ve yaşayarak göstermek en etkili öğretim metotlarından biri olabilir.

Anne-babalar ve çocuğun model aldığı yakın çevresi, her konuda olduğu gibi dua deneyiminde de çocuklar tarafından taklit edilirler. Önce taklit yoluyla dua etmeyi öğrenen çocuk zamanla duayı içselleştirecektir. Çocuğa, oyunla ve çeşitli etkinliklerle, dualar ezberletilebileceği gibi kendi dilinde, kendi ifadeleriyle dualar etmesine de mutlaka fırsat verilmelidir. Dualar sadece istek ve beklenti içermemeli, çocuk ve Tanrı arasındaki sevgi ve bağı güçlendirici nitelikte olmalıdır. Ayrıca insanlar, tüm canlılar ve kainat çocuğun dualarında yer alabilmelidir. Anne-babalar birlikte dua etmek için fırsatlar oluşturmalı, birlikte nitelikli vakit geçirmek için duanın verdiği imkânları iyi değerlendirmelidirler.

Çocuğun zihinsel gelişimine uygun olarak verilmesi gereken manevi eğitim, bir müfredat çerçevesinde değil ihtiyaç ve beklentileri çerçevesinde yaşayarak sunulmalıdır. Manevi duygu tek başına bir gelişim alanı değil, birçok duygunun gelişimine paralel olarak gelişen bir duygudur. Dolayısıyla çocuk ailesiyle birlikte

yaşanan olaylar çerçevesinde ilahiler, çizgi filmler, hikâyeler, manevi önderlerin hayatları gibi araçlarla doğal bir manevi eğitim sürecinden geçmelidir (Oruç, 2011). Korkuları ve kaygıları bol olan çocukluk döneminde, sıkıntıların ve sarsıntıların, güçlüklerin ve engellerin aşılmasında yardımcı olacak manevi duygunun geliştirilmesi, çocukların ruh dünyası için önemlidir (Selçuk, 1991).

Küçük yaşlardan itibaren kendi anadilinde ve kendi duygu, düşünce ve ifadeleriyle ettiği duaların çocuğun hayatına nasıl yansıtacağını tahmin edebiliriz. Çocuk kendi ifadeleriyle dua ettiğinde aktif bir dua sürecine girebilir. Dil ile ifade ettiğini hal ve davranışları ile de destekleyebilir. Anladığı kadar ifadelendirdiği dualarını gerçek manada yaşayabilir. Yaratıcısı ile konuşarak hem kendini hem Yaratıcısını tanıyabilir ve aradaki bağı geliştirip canlı tutabilir. Bu bağlamda çocuğun kendi dilinde, kendi ifadeleriyle ettiği duaların onun hayatı için çok büyük önem taşıdığını söyleyebiliriz.

Araştırmada elde ettiğimiz sonuçlara dayanarak, bu çalışma kapsamında hazırlanan dua ve değerler içerikli uygulama planlarının okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanarak yaygınlaştırılması, okul öncesi dönem çocuklarının kendi dilinde ve kendi ifadeleriyle dua etmeyi öğrenmeleri ve sosyal iletişim becerileri ile sağlıklı bir değerler sistemi geliştirmeleri açısından önerilebilir. Okul öncesi eğitim kurumlarında yaygınlaşan manevi eğitim müfredatına "Türkçe Dua ve Değerler Eğitimi" içerikli derslerin eklenmesi, çocukların psiko-sosyal gelişim, ahlak gelişimi, kişilik gelişimi ve dini gelişim alanlarına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Albayrak, A. (2013). *Gençlerde Dua Psikolojisi*. İstanbul: Düşünce.
- Allport, G. W. (2014). *Birey ve Dini*. Ankara: Elis.
- Ayaş, M. (2013). *Dua Öğretiminin Birey Üzerindeki Etkileri Ve Değerler Eğitimine Katkıları*. Tokat: Türkiye.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change. *Psychological Review*, 84(2), 191-215.
- Bilgin, B. (1998). *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Birkan, B. (2002). Çocuklarda Davranış Sorunları ve Başa Çıkma Yolları. *Çocuk Çocuk Dergisi*, 18-21.
- Cüceloğlu, D. (1991). *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi.
- Cüceloğlu, D. (1996). *İçimizdeki Çocuk*. İstanbul: Remzi.

- Doğan, M., Uzuner, K., İftar, G. K., Turan, Z., İftar, E. T., & Kapçı, E. G. (2011). *Çocuk Ruh Sağlığı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Elkind, D. (1970). The origins of religion in the child. *Review of Religious Research* 12 (1), 35-42.
- Elkind, D. (1979). *Erik Erikson: İnsanda Gelişimin Sekiz Evresi*. G. Akkaya (Çev.). İstanbul: Okyanus.
- Gövsa, İ. A. (1999). *Çocukta Davranış Gelişimi*. İstanbul: Hayat.
- Halpern, L. F. (2004) The relations of coping and family environment to preschoolers' problem behavior. *Journal of Applied Developmental Psychology* 25 (4), 399-421.
- Harms, E. (1944) *The Development of Religious Experience in Children*. Chicago AJS 50, 112-122
- Holm, N. G. (2003). *Din ve Gelişim Psikolojisi*. A. Bahadır (Çev.). İstanbul: İnsan.
- Holm, N. G. (2007). *Din Psikolojisine Giriş*. A. Bahadır (Çev.). İstanbul: İnsan.
- Hökelekli, H. (1993). Çocuk. *İslam Ansiklopedisi* (355-359). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Hökelekli, H. (2003). *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Hökelekli, H. (2011). *Ailede Okulda Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. İstanbul: Timaş.
- Kanlıklıçer, P. (2005). *Okul Öncesi Davranış Sorunları Tarama Ölçeği Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaca, F. (2007). *Dini Gelişim Teorileri*. İstanbul: Dem.
- Karacoşkun, M. D. (2005). Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Dua. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 101-123.
- Koç, M. (2005). Dua ve İbadetin Ergenlerin Ruh Sağlıklarına Etkileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım. *Ankara. Diyanet İlmî Dergi*. 41(4), 373-398.
- Maslow, A. (2013). *İnsan Olmanın Psikolojisi*. O. Gündüz (Çev.). Ankara: Kuraldışı.
- Mehmedoğlu, Y. (2001). Dualarında Çocuk. İstanbul. *Ekev Akademi Dergisi*, 3(1), 145-152.
- Mehmedoğlu, Y. (2009). *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Oruç, C. (2011). *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*. İstanbul: Dem.

- Öcal, M. (2004). Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma. *Bursa. Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 59-80.
- Özdoğan, Ö. (1997). Kendini Gerçekleştirme Açısından İnsan-Din İlişkisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37(1), 359-364.
- Özdoğan, Ö. (2009). *Aşkın Yanımız Maneviyat*. Ankara: Özdenöze.
- Panagiotakos, D.B. (2008). The Value of p-Value in Biomedical Research. *The Open Cardiovascular Medicine Journal*, 97-98.
- doi: 10.2174/1874192400802010097
- <https://benthamopen.com/contents/pdf/TOCMJ/TOCMJ-2-97.pdf>
- Piaget, J. (2013). *Çocuğun Gözüyle Dünya*. İ. Yerguz (Çev.). Ankara: Dost.
- Rogers, C. (1980). *A Way of Being*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Selçuk, M. (1991). *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Senemoğlu, N. (1997). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Ertem.
- Senemoğlu, N. (1997). *Gelişim, Öğrenme Ve Öğretim*. Ankara: Ertem.
- Spilka, B., Ladd, Kevin L. (2013). *The Psychology of Prayer A Scientific Approach*. New York: The Guilford Press.
- Şahin, S. (2010). *Erken Çocukluk Eğitimi*. Ankara: Pagem Akademi.
- Şen, M., & Arı, M. (2011). Okulöncesi Sosyal Davranış Ölçeği-Öğretmen Formu'nun Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 44(2), 1-28.
- Tarhan, N. (2009). *İnanç Psikolojisi*. İstanbul: Timaş.
- Twenge, J. M. (2009). *Ben Nesli*. İstanbul: Kaknüs.
- Yapıcı, A. (2005). Gündü ve içerik açısından çocuk duaları ve dualara yansıyan sorunlar. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2), 57-93.
- Yavuz, K. (2012). *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. İstanbul: Boğaziçi.
- Yavuz, K. (1986). Dini İnancın Gelişmesinde Nativizm ve Tecrübecilik Problemi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 129-142.
- Yavuz, K. E. (2013). *Çocuğunuzun Duygusal Zeka Gelişimi İçin Küçük Sağlam Adımlar*. İstanbul: Timaş.
- Yavuzer, H. (1986). *Anne- Baba ve Çocuk*. İstanbul: Remzi.
- Yavuzer, H. (2013). *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi.
- Yeşilyaprak, B. (2003). *Eğitimde Rehberlik Hizmetleri*. Ankara: Nobel.
- Yıldız, M. (2007). *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı.
- Yıldız, M. İ. (2012). *İlköğretim Öğrencilerinin Tanrı İmgisinin Belirlenmesi ve Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi.